

УДК 349.6

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ БІОЛОГІЧНОЇ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ З
УРАХУВАННЯМ ПОЛОЖЕНЬ НОВОГО ДЕРЖАВНОГО СТАНДАРТУ
БАЗОВОЇ І ПОВНОЇ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ
(Продовження. Початок у попередньому номері)**

Ніна Сторчак

Автор аналізує законодавчу базу відносин людини й природи в контексті біологічної та екологічної освіти. Дослідження здійснюється з урахуванням положень нового Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти в частині загальноприродничого та біологічного компонентів освітньої галузі «Природознавство».

Ключові слова: біологічна та екологічна освіта, природоресурсове право, природоохоронне право, право екологічної безпеки, тваринний світ, рослинний світ, природоохоронні заходи.

**ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ БИОЛОГИЧЕСКОГО И ЭКОЛОГИЧЕСКОГО
ОБРАЗОВАНИЯ С УЧЕТОМ ПОЛОЖЕНИЙ НОВОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО СТАНДАРТА БАЗОВОГО И ПОЛНОГО
ОБЩЕГО СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ**

Ніна Сторчак

Автор анализирует законодательную базу отношений человека и природы в контексте биологического и экологического образования. Исследование осуществляется с учетом положений нового Государственного стандарта базового и полного общего среднего образования в части общественного и биологического компонентов образовательной отрасли «Природоведение».

Ключевые слова: биологическое и экологическое образование, природоресурсовое право, природоохранное право, право экологической безопасности, животный мир, растительный мир, природоохранные мероприятия.

**LEGAL GUIDELINES OF BIOLOGICAL AND ECOLOGICAL EDUCATION
BASED ON THE STATEMENTS OF NEW STATE EDUCATIONAL STANDARD**

Nina Storckak

The author analyses the legislative base of relations of man and nature in the context of biological and ecological education. The main issues of the new State Educational Standard in Ukraine (educational sphere «Natural Science», general natural and biological components) are taken into account in the research.

Key words: biological and ecological education, natural resources law, conservancy law, ecological safety law, fauna, flora, conservancy measures.

Природоохоронне право як юридичний аспект біологічної та екологічної освіти. Законодавство базується на комплексному підході щодо охорони природи, тому природоохоронне право передбачає систему правових, організаційних,

матеріально-технічних, економічних, освітніх та інших заходів, спрямованих на збереження, відтворення та використання природних об'єктів.

Природоохоронне право включає природно-заповідне, курортне, рекреаційне, ландшафтне право.

Відповідну *нормативну основу* становлять закони України: «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991; «Про природно-заповідний фонд України» від 16.06.1992; «Про екологічну експертизу» від 09.02.1995; «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000 – 2015 роки» від 21.09.2000; «Про курорти» від 05.10.2000; «Про Червону книгу України» від 07.02.2002; «Про екологічний аудит» від 24.06.2004; «Про захист тварин від жорстокого поводження» від 21.02.2006; «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» від 08.07.2011; Концепція збереження біологічного різноманіття України, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 12.05.1997 № 439; Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 р., схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 № 880-р тощо.

Охорона природи здійснюється з урахуванням міжнародно-правових підходів, відображених у багатьох документах, зокрема в Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів, 1971 р.; Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення, 1973 р.; Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин, 1979 р.; Конвенції ООН про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі, 1979 р.; Конвенції про охорону дикої флори та фауни та природних середовищ існування в Європі, 1979 р.; Конвенції про збереження живих морських ресурсів Антарктики, 1980 р.; Угоді про збереження популяцій

європейських кажанів, 1991 р.; Конвенції ООН про біологічне різноманіття, 1992 р.; Угоді про виконання положень Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права від 10 грудня 1982 р., які стосуються збереження транс-кордонних рибних запасів та запасів далеко мігруючих риб і управління ними, 1995 р. тощо.

Державній охороні на території України в цілому підлягають:
а) навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів;
б) природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в народному господарстві в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ);
в) ландшафти та інші природні комплекси (ст. 5 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища») [10].

Зі змісту Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» можна виділити такі **природоохоронні засоби та заходи:**

- 1) Державні цільові, міждержавні, регіональні, місцеві та інші територіальні програми – ст. 6.
- 2) Загальна обов'язкова комплексна освіта та виховання в галузі охорони навколишнього природного середовища (у дошкільних дитячих закладах, системі загальної середньої, професійної та вищої освіти, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів) – ст. 7.
- 3) Систематичні комплексні наукові дослідження навколишнього природного середовища та природних ресурсів (із метою розробки наукових основ їх охорони та раціонального використання, забезпечення

екологічної безпеки) – ст. 8.

4) *Обов'язки громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища:*

а) берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища; б) здійснювати діяльність із додержанням вимог екологічної безпеки, інших екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів; в) не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів; г) вносити штрафи за екологічні правопорушення;

д) компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище (ст. 12).

5) *Управління охороною навколишнього природного середовища.*

Різновидами такого управління є: а) моніторинг навколишнього природного середовища; б) кадастри природних ресурсів; в) державний облік об'єктів, що шкідливо впливають на стан навколишнього природного середовища; г) екологічне інформаційне забезпечення; д) екологічна експертиза (державна, громадська тощо); е) установлення екологічних стандартів (терміни, режим використання й охорони природних ресурсів, методи контролю за станом навколишнього природного середовища, вимоги щодо запобігання забрудненню навколишнього природного середовища) та екологічних нормативів (гранично допустимі викиди та

скиди в навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин, рівні допустимого шкідливого впливу на нього фізичних та біологічних факторів); є) контроль і нагляд у галузі охорони навколишнього природного середовища (здійснюється місцевими радами та їх виконавчими органами, спеціальними органами виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, громадськими інспекторами охорони навколишнього природного середовища, органами прокуратури) – ст. ст. 16, 22 – 37.

б) *Додержання екологічних вимог при використанні природних ресурсів:*

а) раціональне та економне використання природних ресурсів на основі широкого застосування новітніх технологій; б) здійснення заходів щодо запобігання псуванню, забрудненню, виснаженню природних ресурсів, негативному впливу на стан навколишнього природного середовища; в) здійснення заходів щодо відтворення відновлюваних природних ресурсів; г) застосування біологічних, хімічних та інших методів поліпшення якості природних ресурсів, які забезпечують охорону навколишнього природного середовища і безпеку здоров'я населення; д) збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, що підлягають особливій охороні; е) здійснення господарської та іншої діяльності без порушення екологічних прав інших осіб; є) здійснення заходів щодо

збереження і невиснажливого використання біологічного різноманіття під час провадження діяльності, пов'язаної з поводженням із генетично модифікованими організмами (ст. 40).

- 7) *Економічні заходи забезпечення охорони навколишнього природного середовища.* Серед них:
- а) фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, у тому числі через фонди охорони навколишнього природного середовища;
 - б) установлення лімітів використання природних ресурсів, скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище та на утворення і розміщення відходів;
 - в) установлення ставок екологічного податку;
 - г) надання податкових, кредитних та інших пільг при впровадженні маловідхідних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій та нетрадиційних видів енергії, здійсненні інших ефективних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;
 - д) відшкодування збитків, завданих порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
 - е) екологічне страхування (страхування громадян та їх майна, майна і доходів підприємств, установ і організацій на випадок шкоди, заподіяної внаслідок забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів);
 - є) екологічний аудит (збирання й об'єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності певних видів

діяльності, заходів, умов, системи екологічного управління та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища) – ст. ст. 41 – 49 [10].

- 8) Особлива охорона природних територій та об'єктів, що мають велику екологічну цінність як унікальні та типові природні комплекси. *Природні території та об'єкти, що підлягають особливій охороні*, утворюють єдину територіальну систему і включають:

а) *території та об'єкти природно-заповідного фонду.*

Серед них виділяються:

- 1) природні території та об'єкти – державні заповідники, природні національні парки, заказники (ландшафтні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, загально-геологічні, палеонтологічні та карстово-спелеологічні), пам'ятки природи (комплексні, ботанічні, зоологічні, гідрологічні та геологічні);
- 2) штучно створені об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні та зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, заповідні урочища;

б) *курортні та лікувально-оздоровчі зони* (території, які мають виражені природні лікувальні фактори – мінеральні джерела, кліматичні та інші умови, сприятливі для лікування й оздоровлення людей);

в) *рекреаційні зони* (ділянки суші та водного простору, призначені для організованого

масового відпочинку населення і туризму);

г) *водозахисні, полезахисні та інші типи територій та об'єктів*, що визначаються законодавством України (ст. ст. 60 – 63 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», ст. 3 Закону України «Про природно-заповідний фонд України») [10; 11].

Рідкісні й такі, що перебувають під загрозою зникнення, види тваринного і рослинного світу, які постійно або тимчасово перебувають (зростають) у природних умовах у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, підлягають особливій охороні й заносяться до Червоної книги України¹ (ст. 64 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища») [10].

Червона книга України є основним державним документом, який містить узагальнені відомості про сучасний стан видів тварин і рослин України, що перебувають під загрозою зникнення (ст. 3 Закону України «Про Червону книгу України») [14]. Рідкісні та зникаючі види в Червоній книзі України поділяються на 7 категорій залежно від стану й ступеня загрози їх зникнення: 1) зниклі види – це види, про які немає жодної інформації про наявність їх у природі або спеціально створених умовах після неодноразових пошуків у типових місцях поширення; 2) зниклі в природі – види, що зникли у природі, але збереглися в спеціально створених умовах; 3) зникаючі види, які перебувають під загрозою зникнення в природних умовах і збереження яких є малоімовірним, якщо триватиме дія факторів, що негативно впливають на стан їх популяцій; 4) уразливі види, котрі в майбутньому можуть належати

до категорії зникаючих, якщо триватиме дія факторів, які негативно впливають на стан їх популяцій; 5) рідкісні види – їх популяції невеликі та їм загрожує небезпека; 6) неоцінені види – можуть належати до категорії зникаючих, уразливих або рідкісних, але ще не віднесені до неї; 7) недостатньо відомі види – їх не можна віднести до жодної з перерахованих категорій у зв'язку з браком необхідної повної й достовірної інформації (ст. 13) [14].

Незалежно від категорії всі тварини і рослини підлягають особливій охороні на всій території держави. Рішення про занесення об'єктів до Червоної книги і її ведення здійснює Міністерство екології та природних ресурсів України за поданням Національної комісії з питань Червоної книги України. Кабінет Міністрів України забезпечує офіційне видання та розповсюдження Червоної книги України не рідше одного разу на 10 років (ст. 15) [14].

На відміну від Червоної книги, Зелена книга² звертає увагу на охорону не окремих видів, а цілісних рослинних угруповань. **Зелена книга України** є офіційним державним документом, у якому зведено відомості про сучасний стан рідкісних, таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань, які підлягають охороні (п. 1 Положення про Зелену книгу України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2002 р. № 1286) [8].

Зелена книга містить таку інформацію, як: біномінальна наукова назва рослинного угруповання, його синфітосозологічний індекс, клас, категорія, статус, поширення в Україні, фізико-географічні умови, біотоп, фітоценотична, аутофітосозологічна та ботаніко-географічна значущість, цено-

тична структура та флористичне ядро, потенціал відновлюваності, вид режиму збереження, обґрунтування не обхідності здійснення охорони, біотехнічні і созотехнічні рекомендації, джерела інформації, картосхема поширення угруповання (п. 7) [8].

Ведення Зеленої книги покладається на Міністерство екології та природних ресурсів України. Воно забезпечує офіційне видання Зеленої книги не рідше ніж один раз на 10 років. Пропозиції щодо занесення до Зеленої книги чи вилучення з неї рослинних угруповань можуть подаватися науково-дослідними установами, державними та громадськими організаціями, окремими вченими, фахівцями, що займаються охороною та використанням природних рослинних ресурсів (п. п. 8, 9) [8].

Існування Червоної та Зеленої книг породжує правові наслідки – занесені до них об'єкти набувають особливого правового статусу. Так, не можуть передаватись у недержавну власність тварини, занесені до Червоної книги України (крім випадків, коли ці тварини одержані шляхом розведення в неволі чи придбані у власність за межами України). У свою чергу розведення в неволі таких тварин потребує спеціального дозволу Мінекоресурсів України. Перебування на певній території тварин, занесених до Червоної книги, є підставою для проголошення цієї території об'єктом природно-заповідного фонду загальнодержавного значення. Добування таких тварин можливе лише у виняткових випадках для наукових і селекційних цілей. Його можуть здійснювати лише наукові установи за іменними дозволами Мінекоресурсів. Законодавством установлена підвищена кримінальна, адміністративна та майнова відповідальність за знищення чи пошкодження видів тварин,

занесених до Червоної книги України.

Право екологічної безпеки.

Екологічна безпека є таким станом навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей (ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища») [10]. У зв'язку з цим право екологічної безпеки спрямоване на регулювання відносин щодо здійснення екологічно небезпечної діяльності з метою запобігання погіршенню екологічної обстановки, виникненню небезпеки для природних систем і населення, а в разі необхідності – на здійснення заходів, спрямованих на ліквідацію небезпечних наслідків.

Право екологічної безпеки передбачає: 1) правове регулювання відносин за надзвичайних екологічних ситуацій; 2) правове забезпечення екологічної безпеки при поводженні з небезпечними хімічними речовинами; 3) правове забезпечення ядерної та радіаційної (радіоекологічної) безпеки; 4) правове забезпечення біологічної та генетичної безпеки; 5) правове забезпечення екологічної безпеки в діяльності Збройних Сил України; 6) правове забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення.

Відповідну *нормативну базу* становлять закони України: «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 27.02.1991; «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24.02.1994; «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 08.02.1995; «Про поводження з радіоактивними відходами» від 30.06.1995; «Про видобування та переробку уранових

руд» від 19.11.1997; «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання» від 14.01.1998; «Про відходи» від 05.03.1998; «Про аварійно-рятувальні служби» від 14.12.1999; «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» від 11.01.2000; «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16.03.2000; «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання» від 19.10.2000; «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18.01.2001; «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» від 17.10.2008; Перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 27.07.1995 № 554 тощо.

Серед **заходів забезпечення екологічної безпеки** можна назвати: а) екологічні вимоги до розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію та експлуатації підприємств, споруд та інших об'єктів; б) правила транспортування, зберігання і застосування засобів захисту рослин, стимуляторів їх росту, мінеральних добрив, нафти і нафтопродуктів, токсичних хімічних речовин; в) забезпечення екологічно безпечного виробництва, зберігання, транспортування, використання, знищення, знешкодження і захоронення мікро-

організмів, інших біологічно активних речовин та продуктів біотехнології; г) створення нових штамів мікроорганізмів та біологічно активних речовин тільки на підставі дозволів спеціальних органів; д) запобігання та недопущення перевищення встановлених рівнів акустичного, електромагнітного, іонізуючого та іншого шкідливого фізичного впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людини в населених пунктах, рекреаційних і заповідних зонах, а також у місцях масового скупчення і розмноження диких тварин; е) зменшення обсягів утворення відходів, а також їх утилізація, знешкодження або розміщення (ст. ст. 51 – 54 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища») тощо [10].

Підсумовуючи розгляд питань, пов'язаних із правовими аспектами біологічної та екологічної освіти згідно з вимогами нового Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти, можна визначити, що зміст відповідної освіти тісно пов'язаний із нормами галузі екологічного права. Усі три її підгалузі – природоресурсове право, природоохоронне право та право екологічної безпеки – базуються на природничо-наукових знаннях і слугують регулюванню відносин «людина – природа» та охороні навколишнього природного середовища.

Примітки:

¹ Ще у 1948 р. Міжнародний союз охорони природи і природних ресурсів (організація, яка очолює роботу з охорони природи та є консультативним органом ООН із питань охорони природи) створив постійну Комісію з рідкісних та зникаючих видів. Список таких видів у 1970 р. був оформлений у спеціальну Червону книгу, в якій зазначалися найостанніші відомості про стан тварин, що знаходилися під загрозою зникнення та потребували охорони в міжнародному масштабі [3, с. 566].

² Ідея створення «Зеленої книги» була започаткована в Україні. У 1987 р. Зелена книга України була видана у вигляді монографії. До неї увійшли 127 рідкісних, зникаючих і типових фітоценозів різного синтаксономічного рангу. Нормативного значення це набуло в Положенні

про Зелену книгу України, затвердженому наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 19.02.1997 № 17. Чинне на сьогодні Положення про Зелену книгу України затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 29.08.2002 № 1 286. Його поява пов'язується з виходом у світ монографії «Зелена книга України. Ліси» (за ред. Ю. Р. Шеляга-Сосонка, 2002 р.) [3, с. 579].

Література

1. Декларація прав живих істот, схвалена на Міжнародній нараді-семінарі «Природні права природи» (Київ, 16 – 18 травня 2003 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.big-library.com.ua/book/45_Prikladna_etika/4259_Deklaraciya_prav_jivih_istot.
2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 № 1 392 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.
3. Екологічне право України. Академічний курс : підручник / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 720 с.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.
5. Конституція України в ред. від 01.02.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.
6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.
7. Лісовий кодекс України : Закон України від 21.01.1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.
8. Положення про Зелену книгу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.08.2002 № 1286 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.
9. Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21.02.2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.
10. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.
11. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.06.1992 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.
12. Про рослинний світ : Закон України від 09.04.1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.
13. Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.
14. Про Червону книгу України : Закон України від 07.02.2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.